
HAGYOMÁNY

BARTÓK HORGOSON

PAPP GYÖRGY

1981 a Bartók-centenárium éve, és a reá emlékezés akkor igazi, ha sajátos helyének és módjának konkrét jegyeit, szempontjait is magán viseli. Ezt tűzte ki célul néhány folyóiratunk és az Újvidéki Televízió is a nagy zeneszerzőnek, népdalgyűjtőnek szentelt írásokban, műsorban, a hozzánk, tájainkhoz kötődő vonatkozásokat keresve. Így került nálunk is a köztudatba Bartók alibunári gyűjtőútja, amelynek során 200 román népdalt jegyzett fel. A másik, a horgosi gyűjtést viszont eddig nem kísértc kellő, kellően elmélyült figyelem. Idézzük hát fel, ami 75 év távlatából még egyáltalán felidézhető ebből az eseményből.

Hogy Bartók Béla 1906 augusztusában Horgoson járt barátjával és későbbi munkatársával, Balázs Bélával, annak emlékért hosszú időn át a Bartók-archívumban található 25 lejegyzett dal és a zeneszerző 1924-ben kiadott *A magyar népdal* című műve őrizte, illetve Balázs Béla önéletrajzi indíttatású írásaiban és az *Almodó ifjúságban* bukkanhatunk rá. Ezek a tények azonban csak a kevés avatott számára, voltak ismertek (Kiss Lajos írt róla a *Horgosi népdalok* előszavában), de sem a horgosiai emlékezetében, sem a szélesebb köztudatban nem hagytak nyomot.

Csak az Újvidéki Rádió 1972-ben, Bori Imre és Guelminó Sándor szerkesztésében meginduló, a jugoszláviai magyar népköltézzettel foglalkozó sorozata tűzte feladatául a horgosi népdalgyűjtés eredményének és körülményeinek teljes feltárását, és kapott rá megbízást Olsvai Imre, a neves zenetudós és jómagam. A következőkben ezeknek a kutatásoknak az érdekesebb vonatkozásait kívánom összefoglalni.

Az 1906. év a zenetörténeti kutatások szerint fordulópont volt Bartók életében, mert Kodály után ekkor fordult ő is határozottan a „tiszta forrásokhoz”. Az első falusi népdalgyűjtések élményével gazdagodva végigtanulmányozott minden fellelhető népdalgyűjteményt, sőt még a népies műdalanyagokat is, aztán pedig Gyuláról indulva 1906 végéig számos településre látogatott el Békés, Bihar, Csanád, Hajdú és Csongrád megyében (ahova akkor Horgos tartozott). A gyűjtőlapokat nézvegerve először az tűnik szembe, hogy Bartók sok dalnál nem tüntette föl sem az adatközlő nevét, sem a pontos lelőhelyét, csupán a megyét jelöli

meg, vagy éppen Alföldet ír. Ezt a „pontatlanságot” azzal magyarázhatjuk, hogy ezeket valószínűleg sokféle, több adatközlőtől hallotta, és csak a nagyobb tájegységet kívánta behatárolni.

Ilyen általános megjelöléssel — Csongrád megyeként — került be a következő szerelmi dal is, amelyet a legidősebb horgosiak ma is ismernek, tehát daloltak is:

Fagyúgyertyát égetek én,
Szőke legényt szeretek én.
Erre gyere csak, majd megcsókollak!
Úgy is tudják, hogy az enyém vagy... stb.

Ez a feljegyzési, lokalizálási mód oldhatja fel az archívum adatainak és Bartók *A magyar népdal* c. művében közöltek ellentmondásosságát. Gyűjtőlapja mindössze 25 horgosi népdalnak van, viszont az utóbbiban a szerző 40 dalról beszél. A hiányzó tizenötötől nem lehet tudni semmi bizonyosat: vagy egy eddig ismeretlen jegyzetfüzetben maradtak, vagy pedig Bartók le sem jegyezte őket Horgoson, de még 1924-ben emlékezett rá, melyik megyei jelölés vonatkozott erre a falura.

Bartókék horgosi tartózkodása minden bizonnyal alkalmi, ötletszerű kirándulás volt. Erről árulkodnak a felgyűjtött népdalok, és erre valának a gyűjtés azóta feltárt körülményei is.

A gyűjtőlapokon, egy kivételével, az énekesek nevét hiába keressük, ami tervszerű gyűjtésnél aligha maradhatott volna el, még ha tudjuk is Bartók följegyzéseiből, hogy a kezdő gyűjtőkre jellemzően először csak az általa még nem hallott, érdekes népdaloknak szentelt megkülönböztetett figyelmet.

A felgyűjtött anyag nagyon kevés, még ha negyven dalt is veszünk figyelembe. Nem valószínű, hogy Bartók alaposabb, elmélyültebb gyűjtése csak ennyit tudott volna felszínre hozni a már akkor jelentős mintegy 6000 lakosú, ma is gazdag, eredeti néprajzi hagyományt őrző faluban.

Ha Bartók Pestről egyenesen ide és gyűjteni indult volna, fonográfot is hozott volna magával, erre pedig nem maradt fenn dokumentum, bár egyes adatok — Bálint Sándornak, a Horgossal is foglalkozó nagy szegedi néprajztudósnak utalásai és a helybeliek visszaemlékezései — ezt sem zárják ki egyértelműen.

A lejegyzett horgosi népdalok a többi gyűjtőponthoz képest műfajilag nem túlságosan változatosak, tagoltak, a legelterjedtebb típusokat, a legáltalánosabb előadási helyzeteket (mulatságon, munka közben, lakodalomban) képviselik. Mint Olsvai Imre rámutatott, alig akad közöttük ún. régi stílusú nem táncritmusú (parlando rubato) dallam, s nem szerepel egyetlen klasszikus ballada, bújosóének és pásztorének sem. Leg-

többjük újstílusú dallamra énekelt szerelmi dal, katonanóta, sőt néhány erősen népies ízű műdalszerű alakulat is előfordul.

Mindez arra vall, hogy Bartók rövid ideig tartózkodott Horgoson, és nem kutatta, nem is kutathatta a felszín alatt lappangó mélyebb hagyományt. Nem faggatta, kérdezgette énekeseit, hanem csak azt jegyezte fel (rögtön vagy utólag), ami kapásból eszükbe jutott. A feljegyzés mód-szeréből viszont az következik, hogy a 25 horgosi lokalizációjú dalt sehol máshol nem hallotta, és hogy érdekesnek, jellegzetesnek tartotta őket.

A huszonöt népdal néhány olyan dallamtípus köré csoportosítható, amelyek valószínűleg az Alföldön születtek meg, és a századfordulón csak ott is fordultak elő. Csak jó néhány évtizeddel később váltak az egész magyar nyelvterület zenei anyanyelvének elemeivé, így például a következő:

Lányok, lányok, mi' csinátok,
 Hogy ily későn vacsoráltok?
 Már minálunk lefeküdtök,
 Itt még ágyat se vetettek,
 Itt még ágyat se vetettek.
 Csak a magyar legényöknek,
 Mer a legény aranybárán,
 Aranybőtű van a vállán,
 és aki azt elolvassa,
 szeretőnek válaszghassa.
 Lám, én egyet elolvastam,
 Szeretőnek választottam.

Ügyszintén itt, gyűjtőterületének legdélibb pontján bukkanhatott Bartók a következő népdalra is:

Ha fölülök, csuhaj ha fölülök
 Kis pej lovam hátára,
 Letekintek, csuhaj, letekintek,
 Kesely mind a négy lába.
 Kesely lába, kesely lába,
 Csillagos a homloka,
 Gyere ide, kedves kisangyalom,
 Csókolj meg utoljára.
 Kék pántlika, kék pántlika
 Az én strimflim kötője,
 Nem is legény, csuhaj nem is legény,
 Kinek nincs szeretője.
 Van énnékem egy szép barna,

de az anyja nem adja.
 Verje meg az isten, azt az anyát,
 Ki a lányát nem adja.

Még érdekesebb, mert kétszeresen is tájainkhoz kötődő a következő katonadal:

Az alföldi, de bácsföldvári
 városháza de magos,
 Három ablak, de három ablak,
 Rajta zsalugátoros.
 Tizedikén maga néz ki a bíró,
 Gyertek, regruták, igyunk rája,
 Megjött már a behívó.

Igen hasznos lenne foglalkozni vele, hogy Bácsföldváron ismerik-e még ezt az egykor bizonyosan igen elterjedt dalt.

A gyűjteményben még egy népszerű katonadal található:

Ha majd engem a főfelcser vizitál,
 Édősanyám az ablakon sírdogál,
 Eredj haza, édősanyám, ne sirass,
 Van még otthon nevetetlen,
 Neveld azt!

Ezt az utóbbit kétféle melódiával is feljegyezte Bartók, ami azt jelenti, hogy legalább két adatközlőtől hallhatta.

A huszonöt dálnak talán a legszebb darabja az Ugyan, rózsám, hová lettél kezdetű szerelmi dal.

A dal szövege a következő:

Ugyan, rózsám, hová lettél,
 Hogy a héten el nem jöttél?
 Talán bizony másé lettél,
 Más kertjébe rózsá lettél?
 Rózsá vagyok, leszakaszthatsz,
 Piros vagyok, megcsókolhatsz.
 Erre, erre, most ment erre,
 Haragszik rám, nem néz erre.
 Ha haragszik, mért jár erre,
 Mér jár nékem ellenemre.
 Elmehetsz már házam előtt,
 Nem vigyázlak, mint azelőtt.
 De azelőtt vigyáztalak,
 Szívem újult, ha láttalak.

A nagyobb területi egységek egészében gondolkodó, a változatokat gondosan összevető gyűjtőről tanúskodik a 351. számú, 89077, illetve 89857 jelzéssel ellátott gyűjtőlap, amelynek bal felső sarkában a fonográffal való gyűjtésre is van utalás (de nem a horgosira). Ezen a gyűjtő a Tolna megyei Felső-Iregh, a Békés megyei Doboz, az Arad megyei Varsánd és Horgos viszonylatában vizsgálja a változatokat. A horgosi variáns a következő:

A horgosi temetőbe kimentem sétálni,
Ott láttam egy barna kislányt kék ibolyát szedni.
Oda mentem, megkérdeztem, sok van-e még, rózsám,
De ő arra azt felelte: „Semmi köze hozzá”.
A horgosi ződ erdőbe kimentem sétálni,
Ott láttam egy barna legényt füvet kaszálgatni.
Odamentem, megkérdeztem, jó-e ezt csinálni,
De ő azt felelte: „Tessék megpróbálni”.

Lássuk mármost a gyűjtés helyi körülményeit, és a horgosiak visszaemlékezéseit! Amikor a horgosi kutatást megkezdtem, csak arról volt tudomásom, hogy Bartókék 1906 augusztusában jártak ott, feltehetőleg három napot töltöttek a faluban, mégpedig a Baranyai tanítócsalád vendégeként. Az életrajzi adatokból arra is fény derült, hogy a házaspár Bartóknak is, Balázsnak is kedves ismerőse volt, szüleik és más barátaik révén. Bartók először is Szegedre látogatott Balázsékhoz, és Balázs Béla ösztönzésére látogattak le ebbe a Szeged környékeinek számító faluba, amelynek a népdalait a szülővárosába elszegődött cseléd lányok révén már korábban megismerte és megszerette. Horgosnak egyébként sokszor kedvezett ez a Szegedhez való közelség, hiszen korábban is több jeles gyűjtő látogatott a városból ide, s a falu már Arany Lászlóék *Népköltési Gyűjteményében* is szerepelt.

Baranyaiék századfordulói stílusban épült villája ma is áll Horgos Kamarásnak, korábban Kamaráserdőnek nevezett részén. Elhagyatott, elvadult tájképében még ma is felsejlik a 80 év előtti nyaralóhely impozáns emléke. Kis állomásán kirándulónatok álltak meg, hozták a szegediek csoportjait, köztük a villák tulajdonosait is. Hogy milyen hangulatot, atmoszférát árasztott ez a hely, azt Győri Géza néhai órásmester *Életem, emlékeim* című, az *Új Szimposion* 1973. januári számában megjelent visszaemlékezéséből idézhetjük fel: „Vasárnap délutánonként oda tódult a község apraja-nagyja. A vonatok pedig egész nap hozták a pihenésre, szórakozásra vágyó szegedi népet... Az Orgonás út mentén levő kastélyok, villák mind a szegediek tulajdona voltak... Azt nem lehet leírni, hogy milyen gyönyörű volt ez az üdülő, rendezett sétányok, virágágyások, hatalmas fák, platánok, tölgyek, aranyfenyők, tömött virágú spíreák hajbókoltak a sétálók felé... Emeletes, fürdőme-

Sárkány Rozália

dencés szálloda volt, nagy táncteremmel és terasszal. Az erdőben nagy tó terült el, amelyen három szép fahíd ívelt át.”

Kamaráson tárlatokat rendeztek, és festők alakítottak ki itt művész-telepszertű intézményt. Baranyaiéknál is művészek, értelmiségiek vendé-geskedtek egész nyáron. A villa mai szomszédai szerint egy híres zene-szerző és író is volt egyszer náluk. Nevük azonban elmosódott, ha egy-általán rögződött emlékezetükben.

Ez a színpompás, élénk környezet fogadhatta a Horgosra érkező két barátot, de akik után ők érdeklődtek, a népdalok tudói messze voltak innen, hacsak nem munkásként hajladoztak a közeli szőlőkben. Ők vol-tak az egykori jobbágyfalu (Horgos a Kárász grófok birtokán alakult) zselléruudjai, az uradalmi majorokban, nagygazdáknál dolgozók. Ezek-nél az embereknél már nagyon megnehezült az egykori gyűjtés mozza-natainak felidézése. Akikhez Bartók és Balázs mint felnőtt adatközölők-höz bekopogtattak 1906-ban, azok közül már 1972-ben senki sem volt életben. Aztán azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy akkor még is-meretlen, pályakezdő fiatalemberként érkeztek az alföldi faluba.

Végül sikerült eljutnom az egyetlen, 1972-ben még az élők sorában levő, 78 éves Sárkány Rozáliához, aki az egyszerű emberek néha meg-hökkentően pontos emlékezetével a gyűjtésnek igen apró részleteit is föl tudta idézni: „Akkó én tizenkét éves lehettem. Annak idején még lent laktunk a Kisutcában. Egyszer egy nyáron híre járt, hogy két úriember érkezett a faluba, mindekinek azt mondják, hogy nagymamákat keres-nek, akik szépen tunnak énekelni. Hozzánk is begyűttek, de arra már nem emlékszem, hogy is néztek ki. De az még ma is előttem van, hogy az egyikük kezében valami nagy koffer vagy mi vót. Azt mondták: »Jó napot kívánunk! Szépen éneklő nagymamákat keresünk.« Édes-anyám azt mondta, nálunk nincs, az ű édesanyja meghalt. Akkor azt kérdezték, tudnánk-e más éneklő asszonyokat. Akkor édesanyám eluta-sította őket a Nyiszók Katalinhoz, mert az jó énekes vót. Onnan meg elmentek a Szalma Évákhoz. Annak az unokája meséte aztán az utcán nekünk: »No, az én öreganyámat is megdanótták.« Hogy milyen nó-tákat danótak, arra már nem emlékszem. Egyet azért még mindig tu-dok, amit akkor nekik énekeltek.” Es ekkor az idős asszony mintegy recitálva a következő néhány sort idézte fel:

„Elvágtam az ujjam,
Jaj de fáj!
Fügefalevelit raktam rá,
Nem használt.”

Akiket Sárkány Rozália név szerint említett, réges-régen a horgosi temetőben nyugosznak, leszármazottaik neve is eltűnt a horgosi köztu-datból. Itt hát nem volt mit keresni. Maradt a másik nyom, a Bartók

feljegyzésében megőrzött egyetlen név. A Kedves édesanyám, mért szültél a világra... kezdetű dal gyűjtőlapján a „Szaniszló Matild, 18 éves” megjegyzés szerepel, a szöveg pedig a következő:

Kedves édesanyám,
 Kedves édesanyám,
 Mért szültél a világra?
 Mért nem vetettél a
 Mért nem vetettél a
 Tisza vize alája.
 Tisza vize levitt vóna a Dunába,
 Mostan nem is vónék,
 Mostan nem is vónék
 Senki megunt babája.

Azóta már ezt a dalt széltében-hosszában éneklik, rádióban, televízióban. Nálunk, Bácskában már nagyon régen, Magyarországon csak 10—12 éve, amióta egy Bereg megyei énekes előadta a televízióban. Éneklői közül bizonyosan kevesen tudják, hogy Bartók horgosi gyűjtése révén vált közkincsé, és hogy itt, Horgoson hallotta először.

Szaniszló Matild kiléte után nyomozva először is megtudtam, hogy az akkor 18 éves lány 1946-ban halt meg, 58 éves korában. (És ahogyan a lánykori nevekké lenni szokott, akkor tudtam meg, hogy a saját apai nagyanyámról van szó. Ennyivel, mint mondani szokás, tartozom az igazságnak.) Ma már öt gyermeke közül is csak kettő van életben. Leányával, Gombos Matilddal beszélgetve aztán kiderült, hogy nem véletlenül jegyezte fel Szaniszló Matild nevét a népdalgyűjtő Bartók Béla, mert a Kedves édesanyám... énekesének legendás szépségű hangjára még ma is emlékeznek az idősebb horgosiak. A családi beszélgetésekben még ma is visszasugárzik az egykori énekeltetés emléke: „Szóval édesanyám nagyon gyönyörűen énekelt, és én kislánykoromban sokszor kérdeztem, hogy édesanyám sose gondolt arra, hogy a hangját máshol is értékesíteni tudja volna. Egyszer elbeszélte, hogy a Braunsvetter- (eredetileg Brausvetter) féle birtok szőlőjében dolgozott. Egyszer csak egy társaság gyűjt ki oda a villába mulatni. Ő elkezdett valamit munka közben énekelni, és egyszer csak kijött valaki a társaságból. Azt mondta, jelentkezzen, aki énekelt. Aztán sok mindent énekelt még neki. Később egyszer egy másik társaság ment el anyámék házához, oszt azt mondták az öreganyámnak, ne hagyja anyám hangját elveszni. Az meg a társaságot kizavarta, anyámat meg jó lepofozta, mert hogy komédiás szeretett volna lenni.”

Ebből a néhol hiányos, töredezett elbeszélésből minden bizonnyal az egykori gyűjtés körülményei körvonalazódnak meg, s akár modellként is szolgálhat arra, hogyan keresett és talált kapcsolatot Bartók adatközlő-

ivel Horgoson vagy máshol is. Az sem lehetetlen, hogy a két esemény, az énekeltetés és a házhoz látogatás összefüggésben volt egymással. Annyi bizonyos, hogy Szaniszló Matild életében mély nyomott hagyott ez a találkozás, parasztasszonyi sanyarú sorsának talán egyetlen világitó emlékeként.

A helyszíni kutatás több, Bartók gyűjtési, feljegyzési módszerére vonatkozó feltevést is igazolt. Sárkány Rozália több olyan énekes nevét is említette, aki nem szerepel a gyűjtőlapokon. Tehát több adatközlőnél is jártak, de az alkalmi énekeltetés nem vetett felszínre még nem hallott dalt. Másrészt az elbeszélésben olyan dal is szerepel (a Megvágтам az ujjam . . .), amely nem fordul elő horgosi megjelöléssel.

A Bartók és Balázs Béla által felgyűjtött népdalok java része ma is él Horgoson. Igaz, többé-kevésbé megváltozott szöveggel és dallammal, de talán épp ez bizonyítja legtisztábban a népdalkincs élő voltát és folytonosságát.